

Lentswe la hao. Setjhaba sa heno. Matla a hao.

LETOTO LA DIPHAMFOLETE TSA MMUSO WA LEHAE

Makhanselara a Masepala

Pampitshana ena e fana ka tlhahisoleseding ka mmuso wa lehae Afrika Borwa.

Dimasepala di bohlokwa haholo mme di fana ka ditshebeletso tse re dumellang ho phela bophelo bo hlomphehang le ka tsela ya bophelo bo botle.

Bakhanselara ba Masepala ke ditho tsa sehlopha tse kgethetsweng ho emela ditabatabelo tsa setjhaba sa sebaka seo khanseleng ya masepala. Makhanselara a **kgethwa dilemo tse ding le tse ding tse hlano dikgethong tsa mmuso wa lehae e le karolo ya mokga wa dipolotiki kapa jwalo ka bakgethwa ba ikemetseng**. Ba fetisa melao, merero le mananeo, le ho disa tshebetso ya masepala. Bakhanselara ba bang hape ba kgethwa jwalo ka boetapele ba sepolotiki ba masepala, mohl., e le majoro kapa sepikara.

Makhanselara a kgethwa nakong ya dikgetho tsa

mmuso wa lehae dilemo tse ding le tse ding tse 5. Etsa bonnete ba hore o ngodiseditse ho vouta seterekeng seo o dulang ho sona hore o be lenaneng la bakgethi!

Mefuta ya bakhanselara

Ho na le mefuta e mmedi e fapaneng ya bakhanselara.

- **Bakhanselara ba diwate ke batho bao batho ba ba kgethang ka kotloloho hore ba emele batho ba phelang dibakeng tse bitswang diwate (moo batho ba phelang).** Moiketi ya fumanang divoutu tse ngata ka ho fetisisa wateng eo e ba mokhanselara. Makhanselara a diwate a lebeletswa ho tshehetsa ditabatabelo tsa wate ya habo bona, ho sa natswe hore na ke mokga ofe wa dipolotiki oo ba welang ho ona. Makhanselara ha a hloke ho ba karolo ya mokga wa dipolotiki mme ba ka ikemela.
- **Makhanselara a tekatekanyo (proportional representation [PR]) a kgethwa ka tsela e fapaneng le makhanselara a diwate. Baahi ba voutela mokga wa dipolotiki, oo e leng ona o tla fumana ditulo khanseleng ho latela mokgekgetho wa bona divoutung tsohle tse badilweng. Sena se bitswa boemedi ba tekatekanyo (PR)** Mekga ya dipolotiki e kgetha batho bao e bang makhanselara ho ipapisitswe le melawana ya bona le mabaka a bohlokwa.
- **Mekga ya dipolotiki** Mekga ya dipolotiki e bokeletsa manane a batho bao e ka bang baemedi, mme palo ya ditulo tse hapilweng ke mokga e abelwa batho ba lenaneng leo, ho qalwa ka ya kahodimo. Ka lebaka lena, makhanselara a PR a ikarabella ka kotloloho haholwanyane ho mekga ya bona ya dipolotiki, ditho, batshehetsi ho feta baahi.

Ho bohlokwa ho utlwisisa maikemisetso le dipholisi tsa

mokga ka mong e le hore o kgone ho etsa qeto e nang le kutlwisiso mabapi le hore na ditabatabelo tsa mokga di tsamaisana le ditlhoko tsa setjhaba sa heno.

Ke mang ya ka bang mokhanselara?

Mang kapa mang ya dulang masepaleng oo a ngodisitsweng ho ka vouta ho ona a ka emela dikgetho tsa ho ba mokhanselara. Hore a tshwanelehe, mokgethwa o tlameha ho:

- Ba moahi wa Afrika Borwa ya nang le tokomane ya ID e molaong?
- Amohela ho thonywa le ho hlahlela diforomo tse hlokehang ho IEC pele ho letsatsi la phello la ho thonya
- Fumana ditshaeno tsa batho ba 50 ba tshwanelehang ho ka vouta masepaleng ka ho sebedisa foromo e fanweng ke IEC
- Lefa diphositi (jwalo ka ha e tekilwe ke IEC; tjhelete e ipapisitse le saese ya setjhaba se masepaleng). Diphositi tse buseletswang kamora dikgetho haeba moiketi a fumana 10% kapa ho feta ya divoutu
- Motho ya ahloletsweng ho feta dikgwedi tse 12 tjhankaneng ntle le kgetho ya faene e ke ke ya ba mokhanselara wa masepala ofe kapa ofe bakeng sa nako ya dilemo tse hlano ho tloha ha a ahlolwa.

Mesebetsi ya molao ya mokhanselara ke efe?

Molaotheo le melao ya rona e lebeletse makhanselara ho:

- **Rerisana** le setjhaba sa lehae ka ditlhoko tsa sona, ditaba tsa bohlokwa, le ka moo ditshebeletso di tlamehang ho fanwa (ho kenyeletswa ho tshwara dikopano le dikomiti tsa diwate le setjhaba ho ba fa ditlalehelo)
- **Emela** ditlitlebo tsa setjhaba dipuisanong tsa dikhansele le ho etsweng ha diqeto
- **Tsebis**a setjhaba mabapi le diqeto tsa setjhaba le mosebetsi
- **Disa (beha leihlo)** tshebetso ya masepala le ho netefatsa hore tjhelete ya masepala e sebediswa ho phethahatsa ditabatabelo tsa bohlokwa tsa setjhaba sa lehae

Sena se bolela hore makhanselara a tlameha ho fihlelleha le ho arabela setjhaba, mme ba kenyeletse setjhaba mererong ya lekgotla le ditshebetsong tsa ho etswa ha diqeto, ba sebedisa divoutu tsa bona le lentswe khanseleng ho tswelletsa ditabatabelo tsa mabatowa a bona.

Mokhanselara o na le **matla afe?**

Matla a bohlokwa ka ho fetisisa a mokhanselara ke boteng ba hae, lentšwe, le ho vouta ka khanseleng. Sena se ba fa matla a ho susumetsa maano a masepala le tshebediso ya ditjhelete, le melao ya masepala e di tsamaisang. Makhanselara a ka:

- Ho moralo wa molao wa masepala ho khansele.
- Ho voutela kapa ho vouta kgahlanong le ditshisinyo tsa ketsomolao, ho kenyeletswa bajete, IDP le melao ya masepala.
- Kenya ditaba semolao lenanetabeng la khansele ho netefatsa hore khansele e tshohla ditaba tsa bohlokwa ho setjhaba.
- Sisinya hore dikomiti di dule le ho tshwara dikopano le setjhaba kapa ho etsa diketelo tsa setjhabeng.
- Jarisa lefapha la phethahatso le tsamaiso la masepala boikarabello ka ho botsa dipotso, ho teka ditshisinyo, kapa ho hana ho ananela ditlaleho tsa selemo le selemo.
- Netefatsa hore maano a khansele le lenaneo la masepala le shebisisa ditjhebo tsa setjhaba sa bona.

Sa bohlokwa, makhanselara a na le tokoloho ya puo mme ba ke ke ba qosetswa letho leo ba le buang dikopanong tsa khansele. Sena se bohlokwa hobane se bolela hore ba ka hlahisa tlhahisoleseding e ka senolang bobodu, esita leha tlhahisoleseding eo e ne e fumanwe ka tsela e seng molaong. Hape se bolela hore ba ke ke ba tsekiswa makgotleng bakeng sa tshenyo ya lebitso.

Khoutu ya Boitshwaro ya Makhanselara

Makhanselara a tlangwa ke **Khoutu ya Boitshwaro ya Makhanselara e thehilweng** (e fumanwang ho Molao wa Ditheo tsa Masepala), mmoho le melawana e tekilweng ke masepala ka mong le mekga ya bona ya dipolotiki. Masepala ka mong o tlameha ho ba le melawana ya ona le maano ho diabo le maikarabello tsa makhanselara, ditheo tsa sepolotiki, le baofisiri.

MAKHANSELARA BA TLAMEHA:

- Ho etsa mosebetsi wa bona ka hohloka leeme, ka nnete, ka ponaletso, le ho sebeletsa ditabatabelo tsa bohlokwa ka ho fetisisa tsa masepala (ho kenyeletswa setjhaba).
- Ho tlalehela setjhaba sa bona ka tshebetso ya masepala bonyane makgetlo a 4 ka selemo.
- Ho phatlalatsa ditabatabelo tsohle tsa bona tsa ditjhelete ka mongolo ho mookamedi wa masepala nakong ya matsatsi a 60 kamora ho kgethwa ha bona. Tsena di kenyeletsa sebopeho sefe kapa sefe sa matsete, moaho, dikerante, dipenshene, le botshehetsi ba ditjhelete (Tsena di apdeitwa selemo le selemo).
- Ho phatlalatsa dintlha tse feletseng tsa dihlapiso dife kapa dife tseo bona kapa ba malapa a bona ba tla di fumana ho tswa dikonterakeng tse saennweng le masepala (Sena se tlameha ho etswa kopanong ya pele ya khansele, moo ho kgonehang).

Ho bala mabapi le ka moo makhanselara a ka jariswang boikarabello, sheba karolo ya 4.1 ya bukana ya **COMPACT Ho Sebeletsa Mmuso wa Lehae wa Tshebedisano (Working Towards Collaborative Local Government)**.

MAKHANSELARA HA BA LOKELA:

- Ho nka karolo dikopanong dife kapa dife tse tshohlang taba eo ho yona ba nang le kgohlano ya ditabatabelo.
- Ho ba le mosebetsi oo ba o lefelwang kantle ho tumello ya khansele (ho makhanselara na nako yohle feela).
- Ho ba siyo dikopanong tse 3 kapa ho feta tsa khansele kapa komiti eo ba hlokang ho e kenela, (kapa ba tla tlameha ho tloswa ofising).
- Ho fumana dihlapiso ho tswa khampaning e fanang ka tshebetso ho masepala.
- Ho nka karolo kapa esita le ho lebella dikopano tseo ho tsona diqeto le dikonteraka di entsweng.
- Ho fumana molemo ho tswa dikonterakeng tsa mmuso, ekaba ka khampani kapa bakonsaltente.
- Ho amohela meputso efe kapa efe, dimpho, dihlapiso tsa ditjhelete, kapa melemo bakeng sa bona kapa bakeng sa batho bafe kapa bafe
- bakeng sa ho ba senolela tlhahisoleseding ya khansele, ho vouta/ho se voute ka tsela e itseng, kapa ho susumetsa khansele ho etsa diqeto tse itseng.
- Ho kgothaletsa baofisiri ba masepala ho roba kapa ho se phethahatse molao. Sena ke ketso ya tlolo ya molao.
- Ho leka ho susumetsa qeto efe kapa efe ya masepala e mabapi le taolo ya tsa ditjhelete kapaditshebetso tsa phumano ya thepa le ditshebetso. Sena ke ketso ya tlolo ya molao.

Ka moo makhanselara le setjhaba ba ka **sebetsang mmoho**

Ho na le ditsela tse fapaneng tseo makhanselara (mmoho le dikomiti tsa bona tsa diwate) ba ka sebetsang le baahi le setjhaba ho ntlafatsa dibaka tsa bona:

HO BEA KA PELE KGOKAHANO, PONALETSO LE HO JARA BOIKARABELLO

Kgokahano le setjhaba e tlameha ho tswella nakong yohle ya selemo, e fanwe ka dipuo tseo batho ba di utlwisisang, mme ba tlameha ho kgothaletsa ponaletso le nnete.

Sena se ka etswa ka:

- Dikopano tsa khansele tsa setjhaba
- Dikopano tsa setjhaba le dipitso
- Social media le webosaete ya masepala
- Masedinyana a ditaba, dipampitshana tse hasanywang, le diphamfolete
- Mokgwa wa ho etsa ditletlebo tsa phano ya ditshebeletso

Dikopano tsa lekgotla di tlameha ho buleha ho setjhaba. Sututsa masepala wa heno hore o etse ditlhophiso bakeng sa batho hore ba di kenele ka seko kapa ba bohe diketsahalo ka tsela e nngwe.

HO TSHEHETSA DIKOMITI TSA DIWATE

Dikomiti tsa diwate di bopilwe ka ditho tsa setjhaba le mokhanselara. Di thehilwe ho rarolla ditaba tsa lehae le ho fana ka dikgothaletso ho khansele ya masepala. Makhanselara a ka poromouta dikomiti tsa diwate ka:

- Ho fana ka tshehetso le dirisose tse lekaneng
- Ho nka dikgato ka ditlaleho tsa komiti ka ofisi ya sepikara, dikomiti le khansele le ho rarolla ditaba tsa setjhaba
- Ho tshwara dikopano tsa nako le nako tsa wate ho netefatsa phihlello ho tlhahisoleseding
- Ho thusa ho beha diprojekte leihlo

HO POROMOUTA DITSHEBETSO TSA BONKAKAROLO BA SETJHABA

Mokhanselara o bapala seabo sa bohlokwa haholo ho poromouteng le ho etella pele mesebetsi ya bonkakaro masepaleng nakong ya selemo, jwalo ka:

Ditshebetso tsa Morero o Matahantsweng wa Ntshetsopele (Integrated Development Plan (IDP)) ho abelana IDP le bajete ya masepala

Ditherisano tsa bajete le ditho tsa setjhaba mabapi le ditaba tsa bohlokwa ho sebedisa tjelete le ditlhoko tsa phano ya ditshebeletso

Makhanselara a tlameha ho rarolla dithibelo dife kapa dife ho bonkakaro le ho ananela ditsela tse kenyeletsang jwalo ka ditshebeletso tsa diphetolelo tsa puo, ho fihlella setjhaba, le radiyo ya setjhaba. Mekutu e ntlafatsang tsebo ya ho bala le ho ngola hara baahi e tlameha ho tshehetswa.

HO KENYA TSHEBETSONG DIPROJEKTE TSA WATE LE SETJHABA

Makhanselara a ka rerisana le diprojekteng le mananeong le mekgatlo ya setjhabeng le e sa etseng phaello, baetapele ba setjhaba, dikomiti tsa dikolo, dikgwebo, le mekgatlo ya sedumedi ka:

- Diprojekte tsa kopanelo le mananeo a baithaopi ho rarolla ditlhoko tsa hanghang mohl., ho hlwekisa diphaka, ntlafatso ya marangrang a ditshebeletso.
- Ho fana ka thupello bakeng sa baetapele ba setjhaba le ditho ka ditshebeletso tsa masepala, puso, le ditsebo tsa bobuelli.
- Ho kenyeletsa batjha pusong ya lehae ka mananeo a dikolo, dikhansele tsa batjha, le diinthenshipi.

HO THEHA DIFORAMO TSA TSHEBEDISANO

- Ho theha diforamo tse kopanyang boraseabo ho tshohla le ho rarolla ditaba tsa lehae mmoho.
- Makhanselara a ka hlophisa dihlopha mabapi le ditaba tse qollehileng, jwalo ka tsa matlo, metsi, le tsamaiso ya dikgwerekgwere, moo makhanselara le baahi ba ka sebetsang mmoho ho fumana ditharollo.

HO BUELLA PHETOLO YA LEANO

Setjhaba le makhaselara mmoho ba ka tsitlallela phetolo ya leano ka:

- Bobuelli bakeng sa diphetolo tsa leano tse tswelang setjhaba molemo, sena se ka kenyeletsa diphetoho melaong ya masepala, maemo a phano ya ditshebeletso, kapa merero ya ntshetsopele.
- Ho hlahlela mangolo a boipiletso (dipetishene) le ho etsa matsholo a temoho ho thathiseletsa ditaba tsa setjhaba le ho tsitlallela kgato ya masepala.

HO KGOHALETSA THUTO YA SETJHABA

Thuto ya setjhaba ke tshebetso ya ho ruta baahi mabapi le ditokelo tsa bona, maikarabello, le diabo setjhabeng sa demokrasi. Sena se ka etswa ka diwekshopo le diseminara, le ka ho abelana dimathetere tsa dirisose.

HO MATLAFATSA MERALO YA BOIKARABELLO

- Ho hlakisa mekgwatshebetso e hlakileng bakeng sa ho tlaleha boitshwaro bo sa lokang, ho kenyeletswa ho mehato ya ho nka mehato e hatelang pele le dikotlo. Ho theha metjha ya ho hlaba mokgosi ka bosenyi le ho hlahlela ditletlebo tsa setjhaba.
- Ho kenya dithulusi tsa bodisa ba tshebetso le ho theha dithempleite tse hlophisitsweng bakeng sa ditlaleho tsa tshebetso tsa dihla tse nne tsa selemo. Ho hlalosa disupi tse lekanyehang (di-KPI) bakeng sa tshebetso e atlehileng ya makhanselara, jwalo ka ho kenela dikopano, therisano le setjhaba, le ho arabela setjhaba.
- Mo matlafatsa bodisa ba tsa ditjhelete ka ho kenyeletsa botataisi tsamaisong ya tsa ditjhelete bakeng sa maano a motheo wa tsamaiso ya ditjhelete bakeng sa makhanselara

Co-funded by
the European Union

Websites: <https://pari.org.za/compact>

Twitter: @Compact_MyMunic

Facebook: Compact – My Municipality

Email: Girish Daya: girishd@pari.org.za

Winnie Manganye: wmanganye@salga.org.za